

PRIKAZI KNJIGA

Mark Mazower, *Mračni kontinent: Evropski dvadeseti vek (Dark Continent: Europe's Twentieth Century)*, Izdavač: Penguin Books, London, 495 strane

Britanski historičar M. Mazower je našoj javnosti prvenstveno poznat po jednoj zanimljivoj sintezi historije Balkana, koja je prevedena i na srpski jezik (*Balkan, Kratka istorija*, Alexandria Press, Beograd, 2003). Njegova knjiga *Mračni kontinent: Evropski dvadeseti vek*, predstavlja ambiciozan pokušaj da se objasni istorija evropskog kontinenta u prethodnom veku. Iako se radi o temi o kojoj već postoji ogromna literatura, može se konstatovati da se Mazorovova knjiga svrstava u red najautoritativnijih radova koji nastoje da objasne evoluciju glavnih sociopolitičkih kretanja na kontinentu koja su prethodila današnjem evropskom poretku.

Autor se prvenstveno orijentiše na prikaz sukoba tri glavne političko-socijalne ideologije koje su dominirale Evropom prošloga veka: liberalizma, marksizma i fašizma. Tako je istorija Evrope objašnjena prvenstveno kao istorija sukoba tri njene sukobljene vizije. Glavna autorova teza je da se finalna pobjeda liberalne demokratije u Evropi ne može tumačiti kao neka vrsta "neizbežnog ishoda", baziranog na "stalnom usponu evropskih vrednosti" (kako to prikazuju propagandističke studije inspirisane u Briselu), nego kao ishod do koga je došlo kroz žestoke, veoma nasilne sukobe suprostavljenih projekata "novog evropskog poretka". Iako ukazuje na duboke korene ideja "slobode" i "demokratije" u Evropi, autor naglašava da su komunizam i fašizam takođe deo evropskog političkog nasleđa, a da je liberalno-demokratski poredak praktično bio gotovo propao između dva rata. U prilično kontraverznom zaključku, autor konstatuje da "*demokratija odgovora Evropljanima danas jer je povezana sa trijumfom kapitalizma*" i da pravi pobednik 1989. godine

nije toliko demokratski poredak ("*Evropljani prihvataju demokratiju jer više ne veruju u politiku*") nego kapitalizam.

Evropski XX vek se jasno deli u dve različite polovine. Pre 1950. godine, više od 60 miliona ljudi je poginulo u ratovima ili zbog nasilja koje je prouzrokovala sama država. U drugoj polovini veka, stepen nasilja u Evropi je drastično smanjen, a broj nasilno izginulih je opao ispod jednog miliona, čak i ako se u taj broj uključe ratovi na prostoru ex-Jugoslavije.

Autor počinje svoju istoriju prikazom izgradnje demokratskog evropskog poretka, nakon katastrofe Prvog svetskog rata. Pre tog rata, u Evropi je bilo samo tri republike, nakon 1918. godine, bilo je već 13 država organizovanih na republikanskim načelima. Posebno se naglašava brz uspon, ali i još brži pad ideje liberalno-demokratske države u periodu između dva svetska rata. Paralelno sa posleratnim demokratijama, rastu i otpori i alternative, u vidu komunističke revoluciji u Rusiji, kao i fašističke ideologije u ranim dvadesetim godinama. "*Demokratija je trijumfovala 1918. godine, ali je praktično nestala nakon dvadeset godina*". Kritika parlametarizma proizilazi i zbog njegove hronične nestabilnosti: prosek parlamentarnih vlada u Evropi nakon 1918. godine je ispod jedne godine: u Nemačkoj i Austriji prosečni vek vlade je bio 8 meseci, u Italiji pet meseci a u Španiji - četiri. Krizu parlamentarizma prati kriza vere u demokratiju i porast autoritarnih i fašističkih ideja, kao alternative socijalističkoj "opasnosti". Evropska levica je oslabljena podelom između socijal-demokrata i komunista, dok autoritarna desnica u raznim oblicima postepeno preuzima vlast u većem delu kontinentalne Evrope, sa izuzetkom Francuske. Autor naglašava razliku između stare, klasične elitističke desnice iz XIX veka i nove, radikalne desnice, čija je ideologija bazirana na instrumentima "masovne politike" i državne intervencije i koja je bila "pravi naslednik" masovnih pokreta koje su karakterisale posleratne godine. Sjajan je autorov prikaz veze između realizacije ideje demokratske države-nacije i smanjenja ili nestanka nacionalnih manjina u Evropi, bez obzira na ograničene međuratne pokušaje da se obezbedi međunarodna zaštita za (neke) manjine.

Mazover ne prikazuje detalje političke evolucije u pojedinim zemljama, što bi prevazišlo obim njegovog dela, nego se koncentriše na glavne političke, socijalne i ideološke trendove.

Možda je najzanimljiviji deo njegove analize posvećen karakteristikama i vezama nacional-socijalizma u njegovom evropskom okruženju. Povezujući nacional-socijalizam sa socijalnim i političkim korenima nove desnice, autor ukazuje i na njihove razlike, poput eksplicitne anti-religioznosti i krajnjeg ekstremizma nacizma, koji se nije ogledao samo u nasilnosti nacističkih jurišnih odreda, nego i u samim osnovama legitimiteta režima, baziranim ne na ustavu ili zakonu, nego na "*volji naroda, izraženoj kroz firerove direktive*". Prika-

zujući zlokobnu realnost Hitlerove Nemačke, autor se ne usteže da konstatuje da "Većina Nemačkog stanovništva nije glasala za Hitlera, ali mu se nije ni suprotstavila" i da je Nemački narod prihvatio nacistički poredak kao "novo stanje" koje je deo "normalnog života". Isti trendovi se konstatuju i u ostatku Evrope, u kojoj su uglavnom primetni napori da se uspostavi dugoročniji *modus vivendi* sa Hitlerovim režimom.

Zanimljive su i razlike koje autor konstatuje između dve najveće jednopartijske države: nacističke Nemačke i sovjetske Rusije: dok je u prvom slučaju režim konstituisan na osnovu masovne izborne podrške, u drugom slučaju, on je nastao nakon državnog udara. Ocenjuje se da je Hitlerov režim bio interno daleko stabilniji i popularniji nego Staljinov, uključujući i položaj vođe u samoj partiji, što se odrazilo i na način vladanja zemljom u jednom i drugom slučaju.

Uz ukazivanje na karakter nasilnosti kao jednu od karakteristika nacizma, autor s druge strane objašnjava neke trendove koji povezuju nacističku politiku i mere sa širim evropskim ideološkim i političkim kontekstom, poput raširenog eksplicitnog i implicitnog rasizma evropskih društava ("*U 1919. godini liberalne države su odbacile japanski zahtev da se klauzula o rasnoj jednakosti uključi u Povelju Lige naroda*"), anti-jevrejstva, tendencija uspostavljanja autoritarne države kao odgovora na socijalne i ekonomske probleme međuratnog perioda, stavova prema ženskom pitanju i novih instrumenata industrijske, socijalne i demografske politike. Zaključuje se da je Hitlerov režim imao karakteristike "*rasističke države blagostanja*" koja u pojedinim instrumentima ima dodira, ne samo sa sličnim režimima pre drugog svetskog rata, nego predstavlja i "prethodnika" za politike liberalnih demokratija u periodu nakon poslednjeg svetskog rata.

Poglavlju o "*krizi kapitalizma*" govori o tome da su veliku ekonomsku depresiju pratile uglavnom neadekvatne mere liberalnih država (deflacija), koji su dovele, kako do još veće krize, tako i do dodatne diskreditacije liberalne demokratije. S druge strane, autoritarni režimi su se pokazali daleko sposobniji da na krizu odgovore novim rešenjima.

Tako ekonomska kriza koincidira sa "sovjetskim dostignućima", koja su bila utoliko impresivnija, ukoliko je bilo manje mogućnosti da se strani posmatračci upoznaju sa pravim aspektima staljinizma. Staljinov "*rat protiv kulaka*" doveo je do deportacije više od 10 miliona seljaka i do velike gladi u Ukrajinu u kojoj su pomrli milioni ljudi. S druge strane, kao kontrast kapitalističkoj krizi, sovjetska ekonomija je dovela do brze industrijalizacije i pune zaposlenosti. Mnogi razvojni projekti su u stvari bili zasnovani na ropskom radu miliona zatvorenika. "*Uoči II svetskog rata, NKVD je bio zadužen za oko 25% svih graditeljskih aktivnosti u SSSR-u*". Tridesete godine znače razvoj

"ekonomskog nacionalizma" i autarhije nacionalnih država u Evropi koja do-
vodi do postepenog poboljšanja privrednog stanja u Evropi iako do pravog
oporavka neće doći pre kraja II svetskog rata.

Prikazujući Hitlerov "novi poredak" (1938-1945) autor pokazuje da nacisti u
suštini nisu imali političku "ponudu" ostalim Evropskim zemljama i da se
njihov "poredak" iscrpljivao na ekonomskom polju, bez opcije koja bi išla da-
lje od maglovitih vizija iz Hitlerovog "*Mein kampf*". Nacistički "poredak" je
bio zasnovan na ideji regionalne evropske ekonomije, sa Nemačkom u nje-
nom sedištu, sa ciljem ekonomske integracije i stvaranja slobodnog tržišta
("crte koje nisu bile previše različite od posrnatnog Zajedničkog tržišta"). Sa tokom
rata, taj "poredak" se uglavnom sveo na ekonomsku podršku ratnim napo-
rima Nemačke, što je obuhvatalo i ogromnu eksploataciju ostalih zemalja i
njihove radne snage, a ponajviše zarobljenika. Nacistički ekstremizam i rasi-
zam je bio razlog da Nemačka izgubi kakvu/takvu podršku u krajevima gde
su u prvom momentu nacistički prodor i okupacija pozitivno ili neutralno
primljena (Ukrajina, Skandinavija i sl). Međutim, Hitler je bio zainteresovan
za "*Evropu kao rasni, a ne geografski entitet*". Autor zaključuje da nasilje i raci-
zam nacističkog imperijalizma nisu nikada imali sličan presedana u Evropi i
da se lakše mogu porediti sa onim što su Evropljani činili u svojim preko-
miroskim kolonijama, posebno u Americi. Poraz nacista je paradoksalno do-
veo do rešenja "nemačkog pitanja" tako što je 12-13 miliona Nemaca napustilo
ili bilo proterano sa teritorija iz Istočne Evrope i što je time gotovo sasvim ne-
stalo nemačke manjine izvan nemačke države.

Prikaz posleratnog perioda nije toliko usmeren na analizu hladnoratovskih
odnosa, koliko na socioekonomski razvoj zemalja u svakom od dva evropska
"bloka". Drugi svetski rat, sa svojim dramatičnim posledicama po narode i
države ("*najmanje 90 miliona ubijenih ili raseljenih između 1939 i 1948*") potpuno
je promenio tok dalje socijalne i političke istorije u Evropi. Mazover prikazuje
razne ideološke tendencije (ideja "solidarnosti" unutar evropskih pokreta
otpora, liberalni projekt baziran na poštovanju "individue", socijalni) koje su
dovele do razvoja "države blagostanja" na Zapadu, koja je i pored površnih
sličnosti (u pogledu "socijalnih" ciljeva i zaštite "kolektivnih" interesa), pred-
stavljala suštinsku negaciju, kako nacizma (jer je bila zasnovana na pravnoj
državi i poštovanju ljudskih prava), tako i socijalizma (individualizam, priva-
tna svojina). U sukobu između posleratnih zagovornika ekonomskog plani-
ranja ("*deca Hitlerovog ministra A. Špera*") i liberala, autor konstatuje da su ovi
poslednji na duži rok odneli prevagu, jer se evropska posleratna privreda za-
sniva na slobodnoj trgovini, koju učvršćuje Zajedničko tržište. Na istoku
Evrope, konstatujući prvobitnu Staljinovu uzdržanost u širenju sovjetskog
poretka, prikazano je postepeno preuzimanje pune kontrole državnih aparata
od strane sovjeticima odanih komunista.

Obnova Evrope je uporediva na zapadu i istoku sve do ranih šesdesetih godina: pretežno seljačka društva zamenjuje urbanizovana industrijska klasa, nezaposlenost gotovo da ne postoji. Rast 50-60 godina u Evropi Mazover zove "čudom" koje nisu predviđali ni najveći optimisti i koje se drastično razlikuje od načina kako se evropska privreda razvijala posle I svetskog rata. Tek od početka 70- tih godina, ponovo se proširuje razlika u nivou razvijenosti i bogatstva na istoku i zapad Evrope, koja se do tada smanjivala od II svetskog rata i koja će, na kraju doprineti kolapsu istočnog bloka. Poslednja četvrt XX veka je pokazala potpuni neuspeh "socijalističkih" zemalja da se reformišu, što je, na kraju dovelo do pojave nove sovjetske elite (Andropov, Gorbačev) koja je prihvatila očigledno i neumitno. Mazover detaljno analizira neuspehe socijalističkih reformi, kao i poslednju fazu u razvoju Evrope, kojom dominira unjedinjenje Nemačke.

Zanimljivo je da Mazover relativno malo prostora posvećuje projektu evropske integracije, koncentrišući svoju analizu na nivo evropske nacije-države. Iako se poslednje poglavlje knjige zove "*Stvoriti Evropu*", autor daje prilično nisku ocenu evropskom projektu, navodeći poznati citat o "*evropskom divu, političkom patuljku i vojnom mravu*", uz ilustraciju uloge EU u bosanskom konfliktu. Autor insistira na činjenici da nacija-država ostaje glavni učesnik socijalno ekonomskih kretanja, dok je EU "*neka vrsta koncesije zapadnoevropske države-nacije kapitalizmu*" kao globalnom, svetskom trendu.

Jedan od kvaliteta ove istorije je sveobuhvatni pristup i izbegavanje "briselocentričnog", isključivo zapadnoevropskog ugla prikazivanja evropskog razvoja. Već u uvodu, autor ističe kako osećaj "*evropske civilizacijske superiornosti*" prizvodi "*neprekidno preoblikovanje mentalnih granica*" i dovodi do situacije gde se istorija polovine kontinenta ignoriše, a istorija posleratne Evrope postaje samo istorija Zapadne Evrope. Navodeći reakcije i komentare povodom poslednjeg rata na Balkanu kao nekog "*varvarskog, plemenskog rata*", Mazover duhoviti primećuje da "*čak ni ubilački rezultati XX veka nisu smanjili kapacitet Evropljana za samoobmanjivanje*".

Jedno od poslednjih poglavlja knjige posvećeno je i ratu u ex-Jugoslaviji, uz finalnu konstataciju da je ovaj rat "ne predstavlja početak nove ere etničkog konflikta, nego poslednji korak u definitivnoj realizaciji rešenja započetih Prvim svetskim ratom, kao i definitivni kolaps federalnih projekata" na kontinentu. Nakon miliona pobijenih individua, razmenjenog stanovništva, proturanih i uništenih manjinskih grupa, izmenjenih granica, ideja države-nacije u Evropi je definitivno trijumfovala.

Dr Duško Lopandić